

La farmàcia de l'antic Hospital de Santa Caterina de Girona, una restauració integral

La farmàcia de l'antic Hospital de Santa Caterina de Girona es considera de les més interessants del nostre país. El seu valor historicoartístic és indubtable, en especial, si tenim en compte que ha conservat tot el seu patrimoni. La intervenció de restauració s'inclou dins un gran projecte, el qual ha durat aproximadament cinc mesos. Dins d'aquest període s'han restaurat, en una primera fase, les pintures murals que decoren el sostre i el mobiliari i, en una segona fase, els objectes d'apotecari originals, així com també s'ha realitzat el seu retorn i col·locació.

L'objectiu és aconseguir que l'espai es torni a obrir al públic i que aquest tingui la percepció d'entrar a una farmàcia del segle XVIII.

The pharmacy of the antique Hospital de Santa Caterina of Girona, an integral restoration

The pharmacy of the antique Hospital de Santa Caterina of Girona is considered as one of the most interesting in our country. Its historic-artistic value is undeniable, especially regarding the fact that it conserved its heritage. The restoration intervention forms part of a big project, which took place in about five months. In this period, during a first stage, the mural paintings on the ceiling and the furniture have been restored, and during a second stage the original pharmacist's articles, whereupon they have been replaced in their original setting.

The objective is to obtain the opening of the place to the public and to give the public the impression of entering an 18th century pharmacy

Elena Boix i Riuró. Postgrau en gestió museística, IDEC de la Universitat Pompeu Fabra i el Museu Picasso de Barcelona. Diplomada en Conservació i Restauració d'Escultura per l'ESCRBCC.

Post-doc in Museum Management, University Pompeu Fabra (IDEC) and Picasso Museum in Barcelona. Graduated in Conservation and Restoration of Sculptures by the ESCRBCC.
elena_restauro@hotmail.com

Araceli Candial Lecina. Diplomada en Conservació i Restauració de Pintura per l'ESCRBCC. Graduada en Arts Aplicades i Oficis Artístics per la Llotja, especialitat de Delineació.

Graduated in Conservation and Restoration of Paintings by the ESCRBCC. Graduated in Applied Arts and Artistic Crafts by the Llotja, specialization of Delineation.
arcale78@gmail.com

Ma. Elena Cruz Nicolás. Diplomada en Conservació i Restauració de Pintura per l'ESCRBCC.

Graduated in Conservation and Restoration of Paintings by the ESCRBCC.
maecna@hotmail.com

Ester Horno Comas. Llicenciada en Història de l'Art per la Universitat de Girona. Diplomada en Conservació i Restauració de Pintura per l'ESCRBCC.

Bachelor in History of Art by the University of Girona. Graduated in Conservation and Restoration of Paintings by the ESCRBCC.
esterhorno@hotmail.com

Paraules clau: Farmàcia, objectes d'apotecari, mobiliari, conservació-restauració.

Keywords: Pharmacy, pharmacist's articles, furniture, conservation-restoration.

Data de recepció: 31-X-2011 / **Data d'acceptació:** 7-XI-2011

FITXA TÈCNICA

Objecte	Farmàcia històrica
Datació	Pintures i mobiliari: època barroca. Objectes d'apotecari: segles XVI, XVII i XVIII.
Tècnica	Pintura mural Fusta policromada Ceràmica, vidre, metall, fusta, paper i pedra
Dimensions	30 m ²
Lloc	Antic Hospital de Santa Caterina, actual seu de la Generalitat de Catalunya (Girona)
Intervencions antigues	1833, 1980-1982, 2004 i 2006
Període d'intervenció	Primera fase: de 2 de novembre a 31 de desembre de 2010. Segona fase: de 9 de maig a 21 de juny de 2011
Propietat	Museu d'Art de Girona - Generalitat de Catalunya
Coordinació tècnica del projecte	Antic-reat, S.C. i Elena Boix

Vista parcial de la farmàcia un cop restaurada
(Fotografia: Antic-Reart, S.C.).

Conservadors- restauradors	Primera fase: Araceli Candial, Mae Cruz, Ester Horno i Oriol Mora. Segona fase: Elena Boix, Mae Cruz i Ester Horno
Elaboració de plànols d'alçats i planta	Eloi Rosell
Empreses col·laboradores	Germans Pairó S.A, Caiba S.A, Corcoy Transports i Vidres Solar, S.A.

INTRODUCCIÓ

L'antic Hospital de Santa Caterina de Girona, construït a mitjans del segle XVII, gira entorn d'un pati interior de gran bellesa anomenat Pati de les magnòlies, a l'extrem sud-est del qual s'observen les portes que donen accés a la farmàcia. [1] Tot sembla indicar que la farmàcia no va ocupar aquesta estança fins al segle XVIII, i no va ser fins a la meitat del mateix segle, que va assolir un ampli i destacat nivell professional.

[1] Ubicació de la farmàcia (Fotografia: Antic-Reart, S.C.).

Unicum

Etnologia

¹ Obra de Josep M. Busquets, qui també va realitzar els magnífics esgrafiats del pati.

² On tenien lloc operacions com l'elaboració de fórmules, la destil·lació d'alcohol, etc.

³ Josep M. PLA i DALMAU, "La farmàcia del Hospital Provincial de Girona", *Revista de Girona* (Girona), 56 (1971), p. 37.

⁴ Francesc REIXACH, *Farmàcia antiga de l'Hospital de Santa Caterina. Inauguració de les obres de restauració*, Girona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i Diputació de Girona, 1982: "... la restauració efectuada ha aconseguit retornar els tons inicials, amb la seva tècnica de pintura al foc per Renart Castells amb molt d'encert ...".

Es tracta d'una de les farmàcies històriques més importants del país. Durant molts anys aquest espai fou visitable, però es va tancar l'any 2004 a causa de les obres d'adequació del nou edifici del govern de la Generalitat de Catalunya a Girona, que es van allargar fins al 2010.

Aquesta cambra, de planta rectangular i amb sostre de volta d'aresta romana, té unes mides de 6,1 m de llarg per 4,5 m d'ample i una alçada màxima de 4,1 m. El paviment és un mosaic hidràulic de la dècada del 1920.¹

La volta que cobreix aquesta dependència estava decorada inicialment amb pintures d'elements barrocs però l'any 1833 es van repintar amb temes d'al·legories de manipulacions galèniques. També trobem decoració a les llunetes de la paret que queden entre les prestatgeries i la volta.

A les parets est i oest trobem uns armaris formats per un cos inferior amb portes, i un altre superior amb prestatges. A la paret nord, que dona al pati central de l'hospital, s'obren les portes d'entrada i una finestra enreixada, la qual aporta llum natural a l'interior. En la paret oposada a aquesta, apareix un moble ben compost, format per un cos central o cordialer i sobremuntat amb l'escut de Girona. Als costats s'obren dues portes: la primera comunica amb la rebotiga² i la segona correspon a un armari.

La farmàcia conté un volum important d'objectes relacionats amb el món farmacèutic. Aquest patrimoni moble el classifiquem com material ceràmic i material no ceràmic.

PRIMERA FASE: RECUPERACIÓ DE L'ESPAI PINTURA MURAL

La farmàcia de l'antic Hospital de Santa Caterina ha patit importants intervencions que han modificat el seu aspecte en major o menor grau. Les pintures que s'observen daten de l'any 1833, fruit d'un canvi d'estil, ocultant unes pintures barroques del segle XVIII.³ ²

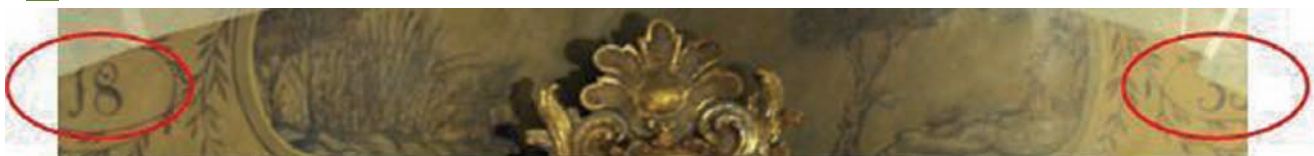
Aquestes pintures barroques només es poden observar en un estat molt deteriorat a la zona norddest, a causa de la pintura despresada. S'observen sanefes de color vermell i negre a l'aresta i a l'inici de la volta, així com decoracions interiors amb flocs de color blau.

Entre els anys 1980-1982 el "pintor-restaurador" Ricard Renart Castells va realitzar una intervenció de retoc generalitzat⁴ i en va deixar constància amb la seva signatura a la paret sud.³

El sostre és de volta d'aresta romana on cada panna està decorada amb un fons barroc de garlandes i una imatge al·legòrica central d'estil imperi. Cada imatge representa una nimfa manipulant objectes d'apotecari o acompanyada d'un animal. El color predominant és el terra siena i els dibuixos estan delimitats amb terra ombra.

Les llunetes laterals estan decorades amb paisatges exòtics on es representen arbres productors de substàncies medicinals importades d'ultramar, així com animals i algun personatge. El color de base és un gris-verdós amb els dibuixos delimitats en negre.⁴

2

3

RICARD RENART I CASTELLS 15-XII-1982

[2] Detall de la data 1833.

[3] Detall de la signatura de la paret sud.
(Fotografies: Antic-Reart, S.C.)

Dins el primer grup trobem un conjunt de 360 pots d'apotecari, quantitat que situa la farmàcia entre les primeres col·leccions d'Europa. Dins el segon grup s'inclouen 230 llibres, 86 flascons de vidre bufat, 81 caixes d'herbari de fusta policromada, una col·lecció de 65 peces d'instrumental mèdic quirúrgic, morters, balances i diverses espàtules.

EXAMEN ORGANOLÈPTIC

En aquest cas considerem com a obra principal les pintures de 1833, juntament amb la intervenció de retoc dels anys 80. Per tant, sobre el suport mural format pels diferents estrats trobem una capa de preparació de carbonat càlcic aplicada sobre les pintures del segle XVIII. En el cas de les parets, la capa de preparació presenta un gruix aproximat d'un mil·límetre, ja que porta un àrid afegit. Visualment, el sostre es presenta llis i la paret rugosa. Segons la bibliografia consultada, les pintures del

[4] Pintures murals un cop acabada la restauració (Fotografia: Rafel Bosch).

segle XX estan realitzades amb una tècnica denominada “pintura al foc”.

L’any 2006 les pintures van quedar molt malmeses per les obres de rehabilitació de l’edifici i es va fer un empaperat de protecció⁵ d’urgència per l’empresa Àgora S.L., la qual estava treballant a l’edifici.

El 50% de la superfície estava en un estat de conservació dolent pel que fa a la cohesió dels estrats. Un 20% presentava unes problemàtiques més greus.

El principal problema que se’ns presentava era el despreniment a la zona nord-est, provocat per greus problemes d’humitats i que solament es trobava subjectat per l’empaperat de protecció.

La degradació dels materials pel pas del temps, agreujada per la humitat pròpia de l’estança, van provocar una manca de cohesió superficial entre la capa de preparació i les pintures barroques, i una manca de cohesió profunda entre la preparació i el mur pròpiament dit.

D’altra banda, el suport presentava esquerdes antigues tractades durant la intervenció dels anys 80, que foren consolidades, bisellades i repintades. Les esquerdes d’ober-

tura viva necessitaven tractament; eren esquerdes de llarg recorregut, la majoria amb petits desnivells però, en alguns casos, la separació entre plaques era de gairebé 1 cm.

La policromia presentava diferents alteracions. S’observaren pèrdues, crestes, cargolaments, fissures, aixecaments i butllofes de grans dimensions, tot provocat pels severos problemes d’humitat. Altres fissures i aixecaments de dimensions més reduïdes es trobaven a tota la superfície de la policromia. Aquestes alteracions representaven aproximadament un 30% de la pintura mural. ⁵

L’estrat superficial que cobria les pintures del sostre es composava de l’empaperat de protecció, regalims de cola

[5] Alteracions del suport i de la policromia (Fotografies: Antic-Reart, S.C.).

⁵ Compost de làmines de paper japonès de 40 x 30 cm, d’un gramatge aproximat de 17 gr/m² i adherit amb Tylose®.

mer pas per a establitzar-la, i el més laboriós a causa de les dimensions de la penca despresa. Es realitza de forma gradual, per tal de retornar la pintura a la seva posició original, sense perdre cap fragment de policromia, és a dir, s'actua des de la part encara adherida a la paret, cap a la part sense cap punt de contacte amb aquesta. S'utilitza acetat de polivinil de pH neutre Lineco® per injecció i posterior pressió. En alguns casos s'aplica calor amb una espàtula calenta, prèvia interposició d'un film de polièster Melinex®.

El treball és lent i metòdic. S'actua sobre diferents punts de la superfície i es respecta el temps d'assecatge de l'adhesiu per tal d'aconseguir major efectivitat, arribant a estar 36 hores amb pressió constant en algunes zones.

Tot seguit es treu l'empaperat amb esponges i amb la mínima quantitat d'aigua calenta possible, ja que la humitat podria afectar l'adherència aconseguida amb el procés anterior. **6**

Es realitza una segona fixació de les degradacions més petites utilitzant els mateixos materials i procediments que en la primera fixació. La diferència rau en les degradacions, que són de dimensions més reduïdes i no necessiten pressió en la majoria dels casos.

Simultàniament es duu a terme el procés de consolidació dels diferents estrats del suport mural. Consisteix en injectar, de menys a més concentració, un morter hidràulic micronitzat de baix pes molecular tipus PLM® entre les capes descohesionades i dins les esquerdes del mur.

[6] Desempaperat.

[7] Detall d'aplicació del test de Cremonesi (Fotografies: Antic-Reart, S.C.).

de l'empaperat (d'aspecte brillant), una capa de brutícia generalitzada, restes de cola a l'aresta nord-est i repintats de tonalitat més fosca.

Per tant, es va considerar que l'estat de conservació de les pintures era dolent.

PROCÉS DE CONSERVACIÓ-RESTAURACIÓ

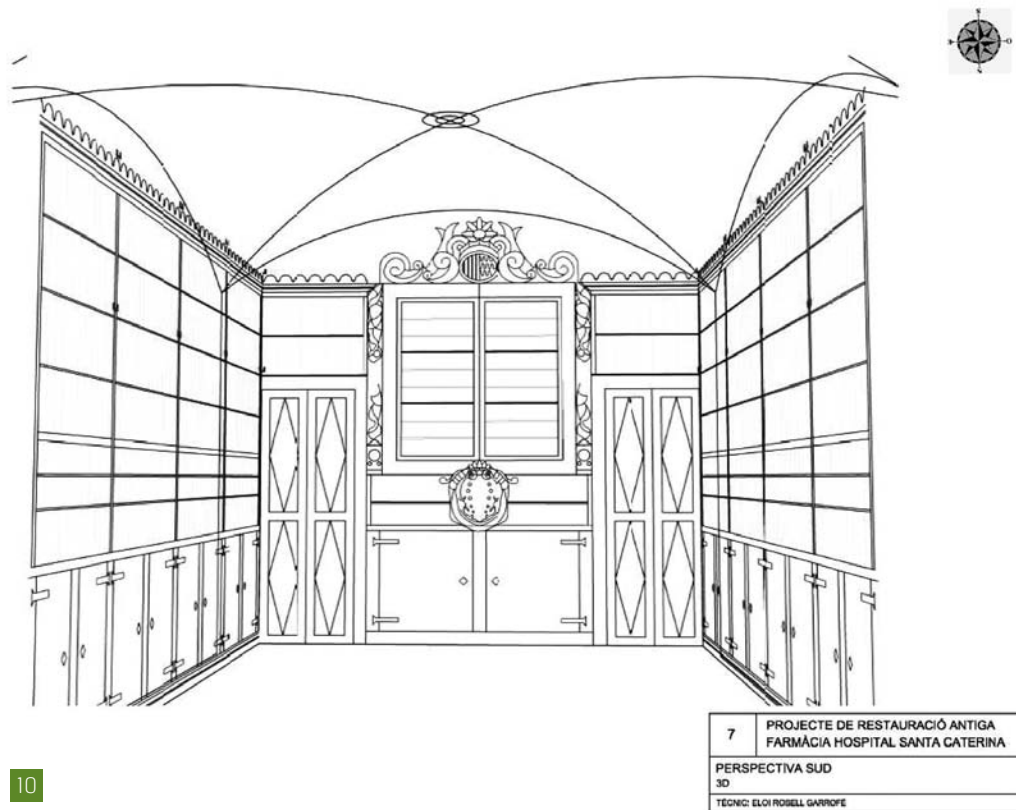
Atenent que el principal problema era el despreniment a la zona nord-est, el procés de fixació de la capa pictòrica és el pri-

Un cop s'estabilitza el suport i la policromia, es realitzen les proves de neteja. En aquest cas es proven els diferents tests de dissolvents (Cremonesi, Wolbers, Feller), diversos sabons i una solució amoniaca. Després de realitzar cales de neteja amb els diferents productes i barreges, es determina que la solució més adient per a la neteja és una mescla d'etanol al 60% en aigua desionitzada. **7**

L'estucat es realitza amb estuc sintètic Aguaplast®, seguint el criteri il·lusionista de reintegració matèrica. Es tracten tant les llacunes com les esquerdes i fissures. Únicament es fa un envernissat intermedi a les zones estucades amb resina acrílica Paraloid® B-72 al 5% en toluè.

7	PROJECTE DE RESTAURACIÓ ANTIGA FARMÀCIA HOSPITAL SANTA CATERINA
PERSPECTIVA SUD 3D	
TÈCNIC: ELOI ROSELL GARRIPE	

[8] i [9] Estucat i acabat final del sostre un cop reintegrat (Fotografies: Antic-Reart, S.C.).
[10] Perspectiva dels mobles (Alçat realitzat per Eloi Rosell).

Atès el descobriment de les pintures barroques subjacents, es planteja la qüestió de deixar-ne constància. Però la funció d'espai visitable que reprendrà a partir de la restauració, ens fa optar per un criteri il·lusionista de reintegració a les grans llacunes, per tal de facilitar la lectura del conjunt.

Es decideix realitzar una reintegració cromàtica amb pintura acrílica. A les grans llacunes, el procés es duu a terme amb l'ajut de plantilles per reproduir el dibuix, i a les fissures i petites pèrdues es realitza una reintegració cromàtica de tinta plana per millorar la lectura estètica. **8** i **9**

MOBLES

Diferents tipus de mobles ocupen les parets de la farmàcia, exceptuant la paret nord. La forma de cadascun d'ells correspon a la seva funció específica d'emmagatzematge d'un o altre objecte. Tant els armaris inferiors com les prestatgeries ocupen la totalitat de les parets est i oest; tenen sòcol a la part inferior i estan coronats per una cresta correguda amb forma de semicercle còncau. ^[10]

A la paret sud trobem el moble més noble de la farmàcia, el cordialer, conegut també com "l'ull de l'apotecari". Aquesta vitrina atresora els petits recipients de vidre que contenen els productes més cars, exòtics o tòxics de tota la farmàcia. Està coronat per l'escut de la ciutat de Girona, els laterals estan decorats amb motius florals i a sota es troba l'espantuler de forma ovalada i un armari inferior.

Pel que fa a la policromia, el fons i els interiors de tots els mobles presenten una tonalitat blava. La cresta és de color marró, els travessers i els sòcols de les prestatgeries estan decorats imitant un marbrejat.

Les portes dels armaris inferiors presenten un dibuix geomètric amb tons vermells i ocres delineats amb negre, sobre fons verd. Els daurats se situen a la zona del cordialer, a l'escut, als elements decoratius dels laterals del cordialer i a l'espantuler. La porta de la rebotiga i l'armari encastat són de color blau amb rombes decorats amb marbrejats, i els seus marcs són de plata colrada.

D'altra banda, els sistemes de tancament de les portes i les xarneres són de ferro forjat.

EXAMEN ORGANOLÈPTIC

Les degradacions trobades corresponien més a atacs externs que a la pròpia degradació dels materials. Les pèrdues

de suport, causades per atac de xilòfags, rosegadors i tèrmits, es localitzaven a l'interior dels armaris inferiors de les parets sud i oest.

Provocats pel propi ús i el pas del temps, s'observaren fregaments, rascades i taques a tota la superfície, i la humitat havia propiciat l'aparició de fongs. ^[11] ^[12]

[11] Detall dels armaris inferiors (Fotografies: Antic-Reart, S.C.).

[12] Detall del cordialer (Fotografia: Antic-Reart, S.C.).

Els elements de ferro presentaven una lleugera corrosió. Al llarg dels anys també s'havia acumulat una capa de brutícia superficial, adherida sobretot a les lleixes de les prestatgeries.

Finalment, cal destacar tres conseqüències de la intervenció dels anys 80: la col·locació de bigues i vidres de protecció havien provocat manques de suport en els travessers i en el sòcol; l'envernissat de la part superior de les lleixes havia envellit, transformant-se en un vernís de color molt groguenc que donava un aspecte verdós i, per últim, la utilització de silicona als marcs de les portes havia provocat pèrdua de policromia.

Tant el suport de fusta com la policromia presentaven un estat de conservació dolent.

PROCÉS DE CONSERVACIÓ-RESTAURACIÓ

Es comença la intervenció amb la fixació de la policromia dels armaris inferiors i dels daurats amb acetat de polivinil de pH neutre Lineco® per injecció, i puntualment s'aplica calor amb una espàtula calenta, interposant un full de Melinex®.

Com en la pintura mural, es fan els tests pertinents per tal de trobar el dissolvent més adient per a la neteja. En els elements policromats, no daurats, es realitza primer una neteja mecànica aspirant la pols acumulada, i seguidament una neteja amb l'ajut d'esponges i sabó neutre líquid LMO2® al 20% en aigua desionitzada.

Els elements daurats del cordialer presenten un envernissat que ens permet realitzar una neteja amb barreja mixta d'etanol i aigua desionitzada sense fer malbé el daurat subjacent. En canvi, els marcs de les portes no presenten

[13] i [14] Restauració dels armaris de fusta (Fotografies: Antic-Reart, S.C.).

aquest envernissat i es netegen amb sabó neutre líquid LMO2® al 10% en white spirit.

Per a la desinfecció es polvoritza Preventol® al 5% en aigua desionitzada per combatre els fongs a tot el mobiliari i a les portes de la paret sud; a continuació s'impregnen les zones afectades per l'atac de xilòfags amb el producte curatiu/preventiu específic Xylazel Total®.

Es posen empelts de fusta als travessers dels prestatges encolant-los amb acetat de polivinil de pH neutre Lineco®. Per als empelts més grans i per a les pèrdues de suport de l'interior dels armaris inferiors, és necessari treballar amb plantilles i tauler de DM. En el cas del sòcol malmès pels tèrmits, la reconstrucció és gairebé total i és necessari utilitzar llistons de fusta per reproduir la motllura, així com resina epoxídica Araldit® fusta.

Simultàniament, les petites llacunes de policromia dels armaris i dels elements daurats s'anivellen amb estuc sintètic Aguaplast® aplicat amb espàtula. Aquestes llacunes es reintegren cromàticament amb pintura acrílica. A les zones del daurat les llacunes es reintegren amb mixtió i fulls d'or. [13] i [14]

Es treu el rovell dels elements de ferro amb un llapis de punta de fibra de vidre i s'aplica una capa d'un inhibidor de metalls.

SEGONA FASE: RETORN, RESTAURACIÓ I COL·LOCACIÓ DELS OBJECTES

L'any 2004 l'Hospital de Santa Caterina va tancar les portes per manca d'espai i d'equipaments i, en conseqüència, la farmàcia històrica també es va tancar. Durant aquest any, un equip de restauradors van dur a terme les tasques d'embalatge i emmagatzematge de totes les peces que conformen la col·lecció de l'antiga farmàcia de l'hospital.

Cadascuna de les peces s'embalà acuradament amb paper Manila i plàstic de bombolles, i es col·locà en caixes amb tapa de seguretat condicionades amb subjeccions de poliestirè expandit Porexpan. Durant aquest procés es va crear una fitxa tècnica de conservació per cadascuna de les peces inventariades. Tanmateix es va realitzar un esquema dels armaris per seguir un ordre d'ubicació dels objectes. En aquest esquema hi apareix el número de registre del Museu d'Art de Girona i el número de caixa d'emmagatzematge.

Un cop finalitzat tot el procés, les caixes van ser traslladades al Servei d'Atenció als Museus (SAM) de Girona.

El maig de 2011 començaren les tasques de retorn dels objectes de la farmàcia de l'antic Hospital de Santa Caterina. El nombre aproximat d'objectes inventariats és de 1.000, i per això és necessari tenir un clar plantejament d'actuació. Es tracta d'un treball precís de retorn, observació de l'estat de conservació i valoració del nivell de restauració que s'ha de realitzar en cadascun dels objectes, i de la seva posterior col·locació.

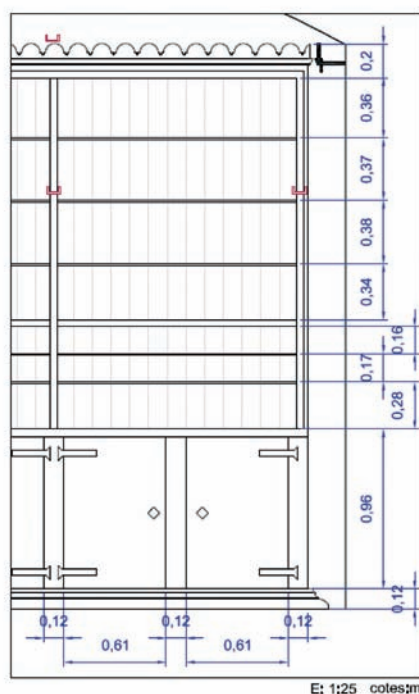
Després d'un estudi de la situació, es decidí realitzar el treball in situ, sent necessari el muntatge d'un laboratori de restauració. Per la quantitat d'objectes a manipular és bàsic mantenir un ordre meticulós d'arribada, per això es contracta una empresa especialitzada en transport d'obres d'art, portant un nombre determinat de caixes per viatge.

POTS DE CERÀMICA

La col·lecció de pots és una de les més importants d'Europa per la quantitat de recipients conservats, datats entre els segles XVI i XVIII. Podem diferenciar tres tipologies: pots de canya o albarels, gerres o urcèoles i pots de ceràmica blanca. [15]

Els albarels i les urcèoles són de ceràmica vidriada amb decoració vegetal de tonalitat blau cobalt. Cadascun d'ells porta inscrit el nom en llatí de la substància que contenia, dins un rètol, el qual sol tenir forma de trèvol o disposar-se en diagonal. Per preservar el producte, els pots tenen una tapa metàl·lica policromada.

[15] Pots de ceràmica i esquema de mesures (Alçat realitzat per Eloi Rosell).

[16] Pot de ceràmica abans de la restauració (Fotografies: Antic-Reart, S.C.).

[17] Restes de producte en un pot (Fotografia: Antic-Reart, S.C.).

[18] Procés de neteja d'un pot de ceràmica (Fotografies: Antic-Reart, S.C.).

EXAMEN ORGANOLÈPTIC

En general presentaven molta brutícia a nivell superficial, restes del producte que contenien, pols molt adherida, ditades i algun fragment trencat. Cal remarcar que la zona més afectada en tots els recipients és la base. També es van trobar pots amb restauracions anteriors. [16](#) i [17](#)

L'estat de conservació era regular i en algun cas puntual, deficient.

PROCÉS DE CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ

S'inicia la intervenció realitzant una neteja mecànica i química amb una barreja mixta d'aigua i alcohol. Puntualment s'utilitza el bisturí per retirar concrecions i hidròxid amònic al 4% en aigua a la base dels pots per retirar restes de productes. [18](#)

Els que es troben amb la boca trencada es reconstrueixen amb guix, per tal de millorar la seva resistència.

Els pots amb restauracions anteriors presentaven restes d'adhesiu, guix de pintor i retocs sobre la ceràmica original. L'adhesiu es retira amb acetona i bisturí. En el cas de les reintegracions matèriques s'anivella mecànicament. Puntualment s'afegeix estuc sintètic Aguaplast® per millorar la presentació estètica.

Es va trobar un cas en què la base estava subjectada per un esparadrap antic. Aquest es va retirar, netejant la ceràmica i adherint la base amb resina epoxídica Araldit® estàndard de dos components.

Pel que fa a les tapes, es netejà la policromia amb una barreja mixta d'aigua i alcohol (1:1). La part interior del tap es netejà amb l'ajuda d'un raspall metàl·lic per retirar el rovell, es passà un hisop amb acetona per netejar la superfície i s'aplicà una capa de l'inhibidor Oxino®. Finalment es donà una capa de protecció amb la resina acrílica Paraloid® B-72 al 3% en toluè.

CAIXES D'HERBARI

Es tracta d'una col·lecció formada per 81 caixes de fusta policromada, 51 de rodones i 30 de quadrades. El material probablement és fusta de pi de 0,3 cm de gruix aproximadament, en el cas de les rodones, i d'1 cm de gruix aproximat en el cas de les quadrades. Les dues tipologies estan formades per diferents parts unides entre elles per puntes.

Les caixes són de tonalitat vermella i porten pintada en negre la inscripció del producte que contenien dins un rè-

[19] Estat de conservació d'una caixa abans de la intervenció.

[20] Procés de neteja de la tapa d'una caixa.

[21] Caixa després de la restauració
(Fotografies: Antic-Reart, S.C.).

tol de forma ovalada, emmarcat amb un dibuix vegetal de color beix. Aquestes servien per conservar herbes remeieres i altres productes polvoritzats.

Destaquem que 6 de les caixes quadrades tenen la base o la tapa d'una fusta aprofitada, la qual mostra una policromia de qualitat excepcional, amb la representació figurativa de sants i verges. A causa del seu bon estat de conservació i la bona qualitat del dibuix, es creu convenient en un futur realitzar un bon estudi per tal d'intentar identificar la seva iconografia i procedència.

EXAMEN ORGANOLÈPTIC

El suport de fusta estava molt afectat per l'atac de xilòfags. Presentava trencaments, separacions a causa de l'oxidació dels claus d'unió i algunes caixes havien perdut la base.

La policromia presentava greus problemes de manca de cohesió, aixecaments, molta brutícia superficial, taques i excrements d'insectes. S'observaren puntualment restauracions antigues, alguna caixa amb etiquetes de paper a l'interior i una de les caixes tenia eflorescències de sals.

L'estat de conservació de les caixes d'herbari era regular i en alguns casos concrets, deficient.

PROCÉS DE CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ

Els greus problemes de descohesió se solucionen amb una fixació d'emergència injectant acetat de polivinil de pH neutre Lineco®, tot fent una lleugera pressió mitjançant un martellet de niló i deixant pes controlat durant 24h. [19]

Seguidament es realitza una primera neteja mecànica amb aspirador i una neteja química amb una mescla d'aigua i alcohol (1:3) a l'interior de les caixes. Després s'aplica el producte curatiu/preventiu específic per xilòfags Xylazel Total®.

La policromia exterior es neteja amb una barreja d'aigua i alcohol (1:1), aigua calenta i, puntualment pel rètol, sabó en pols Advol sp®. [20]

Com a capa de protecció/consolidació s'aplica la resina acrílica Paraloid® B-72 al 3% en toluè. A continuació es refan les pèrdues matèriques de les caixes amb la resina epoxi Araldit® fusta. Les parts trencades s'adhereixen amb acetat de polivinil i els forats de xilòfags es reintegren amb ceres de color per unificar la superfície, millorant així la lectura visual. Finalment es realitza una reintegració cromàtica amb pigments purs de la casa Windsor & Newton® aglutinats amb vernís de retoc de la casa Talens®. [21]

Algunes caixes rodones presentaven restauracions anteriors. A les que tenien esquerdes, amb restes d'adhesiu tipus Imedio®, es va retirar l'adhesiu amb acetona i es van tornar a unir les parts amb acetat de polivinil de pH neutre Lineco®.

Les etiquetes de paper es retiren amb Tylose MH300® i s'encapsulen amb bossetes de polièster.

Un cas excepcional és la caixa amb l'anotació *crem tart*, afectada per sals a la part inferior, possiblement pel producte que contenia. L'eliminació de les sals es realitza amb hisops humitejats amb aigua desionitzada i mecànicament amb l'ajuda del bisturí. Un cop tractada aquesta zona es va continuar amb el mateix procediment que la resta de caixes.

[22] i [23] Presentació final dels objectes d'apotecari (Fotografies: Antic-Reart, S.C.).

ELEMENTS DE VIDRE

La farmàcia conté un conjunt d'objectes de vidre bufat de diferents tipologies. Així tenim els pots petits del cordialer, on es conserva intacte el seu contingut; els pots buits amb curioses etiquetes de paper a l'exterior, els elements més grans com els alambins i els que trobem a sobre el taulell.

Segons la documentació conservada de la primera intervenció del 2004, els pots van ser netejats amb àcid acètic. És per això que la col·lecció es troba en molt bon estat de conservació.

PROCÉS DE CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ

La intervenció va consistir en la neteja amb alcohol i aigua destil·lada (1:1), per tal de retirar la brutícia superficial provocada per la manipulació dels objectes. En alguns casos ens ajudem afegint dues gotes d'amoniac en aquesta solució per tal de retirar greix.

Es creu oportú, atès que el vidre és un material fràgil, aïllar-lo de la superfície de la que ha d'estar en contacte. Es realitza un suport amb escuma de polietilè rígid i inert, adaptat a la necessitat i ubicació de cada peça.

LLIBRES

Es tracta d'una col·lecció de llibres que versen sobre matèries afins a la farmàcia, com botànica, farmacologia, mineralogia i química. També consta dels quaderns i diaris dels apotecaris escrits a mà en què es parla de les tasques realitzades a la farmàcia, catàlegs que parlen de productes actualment en desús i impresos dels segles XVIII i XIX. També trobem obres escrites en llatí, castellà o castellà antic i altres en francès i alemany.

El llibres presentaven foxing generalitzat, brutícia superficial, algun petit estrip o doblegament de pàgines, cintes adhesives antigues i, puntualment, es va trobar algun llibre afectat per rosegadors. Els llibres més malmesos estaven subjectats per una cinta i una grapa actualment rovellada. Aquesta intervenció, segurament, es realitzà d'urgència l'any 2004.

En general es trobaven en un estat de conservació regular.

PROCÉS DE CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ

Es fa una neteja general de manera curativa. Consisteix en passar un paper assecant impregnat d'alcohol per les tapes i l'interior, per tal d'inhibir els fongs. Es creu oportú, abans de col·locar els llibres, aïllar els prestatges amb escuma de polietilè Cell-Aire® com a conservació preventiva.

Els llibres que presenten petits estrips es restauren amb cinta adhesiva Filmoplast® P i els lloms trencats dels llibres amb acetat de polivinil de pH neutre Lineco®.

Els exemplars que presenten cintes i grapes rovellades, es substitueixen per cinta Mylar® unida per cinta neutra de doble cara.

[24] Presentació final dels llibres (Fotografies: Antic-Reart, S.C.).

⁶ Francesc REIXACH, *La farmàcia antiga de l'Hospital de Santa Caterina*, Diputació de Girona (Girona), 1989, p. 69.

⁷ Vidre de seguretat laminat (Butiral incolor) compost per float de 4mm extraclar.

ALTRES ELEMENTS

Completen la col·lecció de la farmàcia un conjunt de morters de bronze i ceràmica, un joc d'espàtules de metall, balances i una col·lecció d'instrumental medicoquirúrgic dels segles XVII i XVIII.

També cal citar el taulell de fusta, tot i que no correspon ni a l'època ni al tipus de farmàcia.⁶

PROCÉS DE CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ

El conjunt es troba en bon estat de conservació. Es realitza una intervenció puntual segons l'objecte. Primer es fa una neteja de la pols i seguidament s'estabilitza el suport i es posa una capa de protecció en els casos necessaris.²² ²³

BIBLIOGRAFIA

Narcís CASTELLS, Narcís PUIGDEVALL, Francesc REIXACH, *L'Hospital de Santa Caterina*, Girona: Diputació de Girona, 1989.

Paolo CREMONESI, Erminio SIGNORINI, *L'uso dei solventi organici neutri nella pulitura dei dipinti: nuovo Test de Solubilità*, Padova: Il Prato, Progetto Restauro, 2004.

Ascensión FERRER MORALES, *La pintura mural*, Sevilla: Universidad de Sevilla, 1995.

Miquel FULLANA, *Diccionari de l'Art i dels Oficis de la Construcció*, Mallorca: Ed. Moll, 1995.

RECURSOS D'INTERNET

Vídeo realitzat per MultiSignes®: <http://youtu.be/ZinpsWT4G4Q>

CONSERVACIÓ PREVENTIVA

Tenir consciència de la conservació preventiva dels béns patrimonials és una part fonamental per assegurar la seva durabilitat en el temps.

Durant tota la intervenció ens hem fet nostra aquesta responsabilitat, essent decisiva a l'hora de determinar cada procés. Trobem el cas dels elements de vidre als quals s'ha adaptat un suport d'escuma rígida de polietilè, o els llibres que s'han aïllat de la superfície amb una capa fina de Cell-Aire®.²⁴

També cal destacar que, per a la protecció dels objectes de les prestatgeries, s'ha emprat un vidre de seguretat⁷ a cada prestatge, subjectat per un perfil d'alumini.²⁵

Mantenir unes condicions climàtiques estables és el més important per assegurar una bona conservació de la farmàcia, ja que hem constatat que la humitat afecta de manera molt severa la pintura mural. Per això, la temperatura ideal no hauria de superar els 22 °C i la humitat relativa hauria d'estar al voltant del 55%, i sobretot, evitar canvis sobtats.

Es recomana fer dues revisions exhaustives a l'any i així poder detectar prematurament alguna alteració. A més, caldria realitzar, un cop l'any, una neteja i una ventilació controlada a la farmàcia i a tots els seus objectes, per tal d'evitar l'acumulació de pols i brutícia.

[25] Imatge general dels armaris un cop acabada la restauració (Fotografies: Antic-Reart, S.C.).

